

Трансформація педагогічної парадигми Олександра Духновича у вимірах сучасної вітчизняної освіти

Кічук Надія Василівна¹

Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Ізмаїл, Україна

E-mail: izmayil@ukr.net

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-0558-2201>

Порушено проблему творчого використання ідей, що містить педагогічна спадщина О. Духновича, задля спрямування пошуку конструктивних підходів щодо реалізації концепції «Нова українська школа». Особливу увагу звернено на параметри конструкту «істотна реформа», які містить історико-педагогічна джерельна база. На матеріалі доробку О. Духновича акцентовано на настановах, пов'язаних із підручникотворенням, організацією шкільництва, педагогізацією сімейного виховання; це виступало предметом проведених фундаментальних досліджень. Оскільки сьогодні поки не вдається ефективно розв'язати новопосталі завдання, що окреслено концепцією «Нова українська школа», актуалізується такий контекст наукового осмислення педагогічної парадигми О. Духновича: творче запозичення яких ідей видатного педагога-класика сприятиме позитивній динаміці освітньої реформи, що спрямована на вдосконалення освітнянських реалій сьогодення. Це й склало мету статті та змістове наповнення її наукових завдань. Задля їх розв'язання було використано сукупність науково-педагогічних методів переважно теоретичного рівня – аналіз, систематизація, узагальнення, конкретизація, моделювання. Констатовано, що наукове осмислення педагогічної спадщини О. Духновича створює можливість глибше зрозуміти закономірності поступового розвитку відповідного педагогічного явища на кшталт тих, сукупність яких перебувають нині у проблемному полі вітчизняної освіти – підвищення особистісно-професійного призначення педагога як «агента змін», котрий (за О. Духновичем) є «найбільшим художником» у ракурсі «педагогіки як мистецтва»; збагачення національного змісту освіти через імператив навчання учнів рідною мовою; визнання базового значення виховання і як спільної мети школи та родини, і як сенсу освіти; повноцінна реалізація принципу природовідповідності в набутті дитиною «радість пізнання» незалежно від її освітніх потреб. Наведено контекстність педагогічної парадигми О. Духновича щодо розв'язання проблематики малочисельної школи (зокрема, через участь селищної громади), булінгу (зокрема, через стимулювання громадської думки). Вагомим визнано історико-педагогічне положення про «істотність» будь-якої реформи, що корелює із «внутрішньою духовною реформою». Особлива увага приділена інтерпретації емпіричних даних психологів, що характеризують причетність сучасних освітян до нововведень та актуалізують історико-педагогічну спадщину О. Духновича.

Ключові слова: педагогічна спадщина О. Духновича, педагогіка як мистецтво, вчитель як найбільший художник, народолюбство, шкільний куратор.

Вступ. Сьогодні, розмірковуючи над успішністю реформи, що відбувається у вітчизняному соціумі у зв'язку із реалізацією концепції «Нова українська школа», особливої уваги набуває педагогічна парадигма О. Духновича через її глибоку прогностичну потужність та цивілізаційний рівень. Науковці, котрі системно досліджують історико-педагогічну проблематику, аргументовано стверджують про те, що педагогічна думка О. Духновича є сумісною із ідеями видатних українських мислителів та педагогів-класиків, на кшталт Івана Франка і Костянтина Ушинського, які «марили реформами» (Вишневський, 2016). Зокрема, йдеться про таке: «Всяке істотне, а не прозоре поліпшення, всяка істотна реформа повинна ґрунтуватися на внутрішній духовній реформі і на русі вперед, який відбувається в самому дусі народу, бо тільки з цих духовних реформ виростають самі собі тривкі зовнішні реформи... Надати ж швидкість народному розвитку може тільки свідоме, розумне виховання і розумне навчання» (Ушинський, 1954: 219-220). Інтерпретуючи зазначене, як нам видається, має сенс більш прискіпливо поставитися до аналізу цілковито очевидних як сильних, так і слабких сторін реформи вітчизняної сучасної школи.

Принагідно зауважити на тому, що різнопланові ідеї О. Духновича, пов'язані із освітнянською сферою, ніколи не зникали із видноколу дослідників (Т. Завгородня, І. Курляк, М. Стельмахович,

¹ доктор педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету

П. Ступарик, О. Пенішкевич, Г. Філіпчук та ін.). Так, на рівні дисертаційних досліджень всебічно вивчався доробок видатного закарпатського громадсько-культурного діяча у зв'язку із пошуком конструктивного теоретико-прикладного підґрунтя підручника-творення у контексті першого виданого на Закарпатті народного букваря «Книжка читальна для початківців» (Кодлюк, 2005); із поглибленням наукових уявлень про релігійне виховання в історії шкільної освіти на основі цілісного аналізу його генези у ракурсі ідей О. Духновича – мецената і засновника «Церковної газети», «Заведення Святого Іонна Хрестителя» та понад 70-ти шкіл для народу на підґрунті ідей «загальнолюдської освіти», де немає місця «суємудрим прибічникам грубого матеріалізму», а є «погодження морально-релігійної основи виховання із сучасним напрямом суспільства» (Котломантова, 2007); із виробленням ефективних підходів до розв'язання проблем сімейного виховання в теорії і практиці Закарпаття (друга половина XIX – 30-ті роки XX століття), фокусуванням уваги на матері – «природній виховательці дитини» і батька – не лише «годувальника родини», а й «дисциплінуючого чинника», де домінувальною є «розумна любов» до своїх дітей (Петрус, 2011) тощо.

Як результат наполегливої системної самоосвітньої діяльності, упродовж якої О. Духнович студіював педагогічні теорії Я. Коменського, Й. Песталоцці, А. Дістерверга, ним було створено оригінальну концепцію, що вповні складає значущий імператив і сьогодні. Вивчення і аналіз доробку сучасних дослідників, де безпосередньо або опосередковано осмислюється в певному ракурсі педагогічна спадщина визнаного організатора народного шкільництва, письменника і публіциста, засвідчує про те, що на часі, зокрема, системне вивчення соціокультурного сегмента його діяльності, адже це сприятиме відкриттю нових акцентів, осмислення яких у контексті новопосталих проблем сьогодення забезпечить успішність освітніх нововведень.

Мета і завдання дослідження. Враховуючи вищенаведене та спираючись на результати вивчення її узагальнення ідей, що містить педагогічна спадщина О. Духновича, метою статті виступає розкриття положень, осмислення яких у контексті пріоритетів нової української школи сприятиме віднайдення ресурсів, задіяність яких матиме позитивний вплив на динаміку реформування. З огляду на означену мету в роботі було окреслено такі завдання: здійснити узагальнення історико-педагогічних ідей О. Духновича в ракурсі сучасності з акцентуванням на освітянські реалії сьогодення; на основі саморефлексії набутого досвіду та систематизації творчого доробку освітян-науковців, виокремити напрями, за яких уможлиблюється деталізація ресурсів, задіяність яких сприятиме посилення практико-зорієнтованого підходу до реалізації пріоритетних завдань, які схарактеризовано в концепції «Нова українська школа».

Матеріали і методи дослідження репрезентують аналіз історико-педагогічних джерел, узагальнення наукової літератури з порушеної проблематики, педагогічні спостереження та систематизація власних наопрацювань з проблеми творчої реалізації ідей О. Духновича в освітянську практику сьогодення.

Результати дослідження та їх обговорення. У сучасних історико-педагогічних дослідженнях (О. Вишневський, М. Євтух, М. Левківський, О. Любар, Ю. Руденко, О. Сухомлинська та ін.) домінує таке узагальнення: О. Духнович є одним із перших саме професійних учених-педагогів на Західній Україні, яскравим представником української педагогіки і школи у першій половині XIX століття. Ось чому наукове осмислення його спадщини дає можливість глибше зрозуміти закономірності поступового розвитку будь-якого педагогічного явища, виявити взаємопов'язаність з іншими, об'єктивно оцінити сучасний стан функціонування в межах системи більш високого порядку, якою постає освіта як педагогічна система. Вирізнимо лише деякі питання, відповідь на які містить педагогічна спадщина видатного просвітника національного пробудження на Закарпатті, і які становлять виклики сьогодення.

На наш погляд, ключового значення передусім набуває розуміння О. Духновичем педагогічного сенсу реформування освітньої сфери. Як уже зазначалось, на його переконання, саме нововведення у науку і просвіту – «єдиний засіб і шлях до майбутнього щастя народу». Отож, дбаючи про успішність реформи вітчизняної освіти із набуттям чинності Закону «Про освіту» (28 вересня 2017 року), який забезпечує впровадження Нової української школи, принципово важливим убачається усвідомлення не лише суб'єктами освітнього процесу, а й соціумом відчуття причетності як передумови успішності освітньої реформи. Психологи, спираючись на теорію когнітивної адаптації (Bandura, Zuber, Schwidta) та пояснення представників гуманістичної психології (А. Маслоу) стверджують про довіру як ключовий чинник успіху (Базаров, Битюцкая, 2019). Натомість у межах Всеукраїнського психологічного експерименту «Формування позитивної громадської думки щодо освітніх інновацій в освітніх закладах різного рівня» експериментальним шляхом встановлено, по-перше, що серед опитаних освітян

простежується «формальний підхід до інновацій», а, по-друге, 77 % педагогів – учасників дослідження мають середній рівень причетності до реформи (Каніболоцька, 2020: 42). Щодо останнього, то доводиться констатувати, що ще й досі недооціненою є настанова О. Духновича стосовно, з одного боку, особливого особистісно-професійного призначення педагога, котрий постає основним суб'єктом освітнього процесу, а, відтак, потребує виключної уваги як суспільства, так і держави. Зокрема, у першому підручнику для вчительства «Народна педагогія в пользу училищ і учителей сельских» фахівець зауважує: «Вчителі! Ви є сіль землі, ви є просвітителі народу – народу, до цього часу обмеженого, народу, що потребує освіти» (Духнович, 1857: 86). Отже, автор підносить учителя до рівня «творця щастя». З іншого боку, О. Духнович обґрунтовує доцільність прискіпливого ставлення до професійної підготовки вчительства – в його інтерпретації «саме слово «вчитель» несе в собі гордість, гідність, своїм розумом розвіює хмари невігластва, добрим прикладом виправляє людей» (Духнович, 1857: 89), додаючи при цьому ще й таке: «Тому, хто прагне стати вчителем, необхідно самому вчитися, бо як можна навчати інших, коли сам неук ... такий є подібний сліпому...» (Духнович, 1957: 24).

До зазначеного варто додати, принаймні, такі зауваги. По-перше, окреслені поради складають імператив щодо сьогоденної освітньої практики, оскільки саме О. Духнович є автором ідеї про педагогіку як мистецтво, де вчитель є «найбільшим художником». Як бачимо, тут стверджується те, що нині фахівцями позначається терміном «компетентнісний підхід». По-друге, згідно настанов видатного педагога, (які системно представлено у вигляді правил успішного навчання), з-поміж яких першим названо «здатність допомогти учневі бути успішним у науках», стати тим, «кого учні люблять і мають до нього довіру». Отож припускаємо, що йдеться про актуалізацію проблеми якісної освітньо-професійної підготовки майбутнього педагога. Саме цей аспект набуває заострення з огляду на встановлений дослідниками кореляційний зв'язок між «відчуттям причетності» особистості та готовністю студентів домагатися впровадження в освітню практику саме компетентнісного підходу (Каніболоцька, 2020: 42). Це вмотивовує висновок про доцільність спрямовувати освітній процес у закладі вищої освіти на формування ключових (базових, основних) і предметних компетентностей майбутніх учителів. Згідно проведеного нами дослідження не менш суттєвим є й становлення у майбутніх учителів педагогічного менталітету (Кішук, 2016). У третьому розділі «Народної педагогії» автор конкретизує вісім загальних правил наставлення, які, на наше переконання, корисно засвоїти студентам уже на етапі здобуття ними базової вищої освіти. Означене у згорнутому вигляді видається можливим схарактеризувати у такий спосіб: повинно бути справжнє покликання до «вчительської служби»; важливо мати «чистий» і неповторний норов і процвітати доброчесностями; принципове значення мають «добрі і правильні знання і відомості» з того предмета, який фахівець має намір «викладати іншим»; конче потрібно «бути лагідним, поважним, з повним характером»; варто «учнів своїх любити і їхню любов для себе заслужити», пам'ятати, що «слова вчать, а приклади приваблюють»; надто цінним є «володіння легким, зрозумілим способом викладання», а також наявність потрібних засобів для «навчання і наставлення», поважаючи при цьому «добрий порядок...» (Духнович, 1857: 22-24). На наше переконання, вище окреслене не лише має стати контентом у викладанні навчальних дисциплін психолого-педагогічного циклу в сучасній вищій школі, а й слугувати основою припущення, що реформа НУШ набула б ще більших ознак конструктивності, якби належні акценти були б переміщені на процес особистісно-професійного становлення саме «найголовнішого художника» – майбутнього педагога, який набув би відповідних здатностей реалізовувати пріоритети концепції нової української школи. З огляду ж на саморефлексію досвіду викладання у вищій школі «педагогіки як мистецтва», видається за можливе констатувати, що у вищій школі все ж панує недостатньо системний погляд у цьому ракурсі як на основний етап професійної підготовки вчителя, так і на функціональне призначення порівняно нового ланцюжка щодо реалізації ідеї «педагогічної освіти впродовж життя у професії» – педагогічної інтернатури. Недостатньо вмотивованою і науково визначеною залишається, на наш погляд, також роль в окресленій площині формальної та інформальної освіти фахівців, які обирають педагогічні спеціальності. Як небезпідставно зауважують фахівці, змінення акцентів і в матеріальному стимулюванні педагогічної інноваційної діяльності викладача-науковця (щодо підготовки конкурентоздатного здобувача вищої освіти в аспекті втілення принципів нової української школи у практику) в бік практикуючого шкільного педагога мало негативний вплив на мотивацію, пов'язану із позитивно-активним ставленням викладача вищої школи до набуття статусу реального «агента змін» в освіті.

По-третє, О. Духнович уособлює постать, яка прикладами дій довела правомірність уважати конструктивними, зокрема, такі практико-зорієнтовні ідеї, які можуть і нині розцінюватися як маркери

дієвості реформаторства. З-поміж них конкретизуємо ті, які за сучасних умов реалізації концепції «Нова українська школа» становлять виклики сьогодення:

- принципова значущість національного змісту освіти, що базується на стратегії розгортання головного – народності, де важливим визнано навчання дітей рідною мовою; остання, на переконання О. Духновича, є альфою й омегою, «лінгводидактичним кредо» (Духнович, 2005: 267-275);

- засновнича роль виховання в освітньому процесі: «Щастіє і нещастіє людини багато в чому залежить від народження...», однак «найбільше – від морального виховання, де людськість, людинолюбство постають головними», а метою – збереження нації, «любов до своєї народності», адже у «народолюбії...» немає місця зневаги до рідної культури та шовінізму», оскільки тут домінує «чиста совість – найбільше багатство людини», а «нечиста совість вбиває... не тільки тіло, а й душу»; суттєвою виступає й «усвідомленість спільності мети школи і родини» у виховному процесі (Духнович, 1857:3);

- суто дидактичні погляди визнаний український педагог-класик екстраполює через визнання принципу природовідповідності, розуміючи конкретність мислення кожної дитини та дивлячись із оптимістичних позицій на роль методу переконання у «збудженні в ній народолюбства»; «людина без народності подібна блукаючому вовкові, для якого всякий ліс, де він їжу знаходить, є батьківщиною», у цілому ж, переконує науковець, навчання постає процесом пізнання природи і суспільства, а завдяки вияву інтелектуальних зусиль уможливорюється «радість пізнання» (Духнович, 2011: 135).

По-четверте, прогностичність концепції, розробленої О. Духновичем, важко переоцінити ще за одним параметром – оптимізація освіти дітей з особливими освітніми потребами; вповні цей імператив щодо вітчизняної освіти залишається значущим і сьогодні. Так, у розроблених концептуальних положеннях у цьому плані сучасні освітяни мають змогу віднайти таку родзинку: варто «запобігти того, щоб дитина зневірилась у власних силах». Отже, принципово значущою є «доступність учіння при рівномірному розвитку фізичних й інтелектуальних ресурсів» й обережне ставлення до методів стимулювання, адже ж недоцільно «збуджувати між учнями ревність» (Духнович, 2011: 83), а, навпаки, важливо, щоб «з молодості звикли до мирного співжиття» (Духнович, 2011: 135). Дійсно, спираючись на досвід запровадження інклюзії, сучасні творчі педагоги опікуються проблемним питанням про те, як при цьому «не ламати природу дитинства» й «захистити дитячу душу» (Крат, 2020: 55-57), а також, про те, що вважати критерієм оптимальної організації інклюзивної освіти в умовах НУШ (Чернова, 2019: 2-5). До зазначеного слід додати висновки науковців, відносно, з одного боку, важливості більшої уваги в умовах нової української школи приділяти дошкільному етапу становлення особистості дитини. Реформою ж, як відомо, здебільшого сконденсовано зусилля не на здобувачах дошкільної освіти, а на початковій ланці освіти (Богуш А. М., Гавриш Н. В., Грищенко М. М. та ін.). А це дисонує із настановою О. Духновича про те, наскільки важливо, щоб діти змалечку... не розлютувалися, ... між собою не сварилися, а ніжно один з другим щоб поводитися...» (Духнович, 2011: 135). З іншого ж боку, констатуванням тієї істини, що саме висока якість дошкільної освіти – впливовий чинник не лише на подальше навчання й розвиток пересічної дитини, а й на конструктивну допомогу вразливій категорії дитячої спільноти уникнути у майбутньому низькі навчальні успіхи в школі (Бондар, 2018).

По-п'яте, прикметно, що вже в першій половині XIX століття видатний педагог Закарпаття звернув посилену увагу на два педагогічні явища, які нині становлять болючі проблеми освіти та суспільства. Перше з них – малочисельна школа. Ініціюючи культурно-освітній рух на Закарпатті, у розробленому у 1850 році проекті організації освіти в регіоні, О. Духнович акцентує на вірогідності існування як державних, так і приватних елементарних, середніх та вищих шкіл; водночас наполягає на навчанні в них рідною мовою та обов'язковому здійсненні двічі на рік «публічної перевірки навчальних досягнень учнів». Стосовно ж сільської школи (де за сучасних умов домінує соціальна інституція із назвою «малочисельна»), то О. Духнович пропонує у межах селищної громади обирати «шкільного куратора» із широкими повноваженнями, пов'язаними із створенням у такій школі належного розвивально-пізнавального середовища. Такий підхід містить цікаву ідею, творче запозичення якої, у сучасному практиці, на наш погляд, є цілковито вмотивованим.

Щодо другого явища, то воно асоціюється із сучасним тлумаченням булінгу. Вдивляючись у цю актуальну сучасну проблему з відстані часу, привертають увагу міркування у цьому плані О. Духновича. Так, у розділі «Про шкільний порядок» своєї головної праці «Народна педагогія», вдумливий організатор народного шкільництва зауважує, що вчитель «особливо повинен зважати... з погляду добрих звичаїв» на таке: «Нехай не дозволяє дітям давати прізвиська, відмічати тілесні недоліки, наприклад, казати «ти кульгавий», «спілий» і т.п. В такому випадку хай учитель нагадає орудникові, щоб дякував Богові за те, що його без вади створив, і що він зараз не знає, чи не трапиться з ним дещо гірше... Нехай намагається

розповсюдити і зміцнити між дітьми любов, проте задиркуватих, сварливих, капосних хай карає відлученням від товариства інших і від загальних розваг» (Духнович, 2011: 134). Вочевидь така настанова набуває нині особливої актуальності.

Висновки. Аналіз історико-педагогічної спадщини О. Духновича показав, що для вітчизняних освітянських реалій сьогодення вкрай важливим є творче використання настанов, що створили реальне підґрунтя для науково виважених пошуків тих важелів, які уможливають збільшення позитивної динаміки нововведень. Перспективи подальших досліджень убачаємо у площині поглиблення наукових уявлень О. Духновича, зокрема, про витoki гендерної педагогіки, педагогічний сенс інтегрованого підходу в освіті, соціокультурний доробок видатного педагога, що відтворює провідний мотив його творчості.

Література

- Битюцкая Е. В., Базаров Т. Ю. Особенности восприятия жизненных событий людьми с различными предпочитаемыми стилями реагирования на изменения. *Вопросы психологии*. 2019. №3. С. 94-106.
- Бондар Т. І. Інклюзивна освіта в США і Канаді: тенденції розвитку: монографія. Черкаси, 2018. 511 с.
- Вишневський О. Педагогічні погляди Івана Франка на тлі реформи сучасної української освіти. Дрогобич, 2016. 44 С.
- Духнович О. В. Народна педагогія в пользу училищ і учителей сельських. Львів, 1857. ч. 1: педагогія общая. 92 с.
- Духнович О. В. Хрестоматія з історії педагогіки: в 2-хт. / за заг. Ред. А. В. Троцько. Т.2. Харків: ХНАДУ, 2011. С. 55-57.
- Духнович О. В. Українська педагогіка в персоналіях / за заг. Ред. О. В. Сухомлинської. К: Либідь, 2005. С. 267-275.
- Каніболоцька М. Відчуття причетності вчителів як передумова успішності освітньої реформи. *Наука і освіта*. 2020. №2 С. 38-43.
- Крат Л. Захистити дитячу думку. *Початкова школа*. 2020. №1. С. 55-57.
- Ушинський К. Д. Твори в 6 томах. Відп. За уклад. вид. Г.С. Костюк, С.Х. Чавдаров. К, 1954. Т.1. 449 с.
- Чернова Е., Резніченко А. Упровадження інклюзивної освіти в умовах НУШ. *Дитина з особливими потребами*. 2019 №11. С. 2-5.
- Kichuk N. Interactive Technologies of Mentality Formation of Students of Izmil State University for Humanities. *Jornal of Danubian: Studies and Research*. 2016. vol. 6, №1. P. 67-69.

Transformation of Oleksandr Dukhnovych's pedagogical paradigm in the dimensions of modern domestic education

Kichuk Nadiia²

Izmil State University of Humanities, Izmil, Ukraine

The problem of a creative use of the ideas that contain O. V. Dukhnovych's pedagogical heritage in order to direct our search for constructive approaches to realisation of the concept "New Ukrainian School" has been raised. Special attention is paid to the parameters of the construct "substantial reform" which constitute the historical and pedagogical source bases. On the material of O. Dukhnovych's elaborations, we focus on the attitudes related to textbook creation, organisation of schooling and pedagogisation of family education; this is the subject of the performed fundamental research. Since today it is not yet possible to effectively solve the new tasks set within the concept "New Ukrainian School", this context of scientific understanding of O. Dukhnovych's pedagogical paradigm has been actualised: creative adoption of the outstanding pedagogical-classicist's ideas will contribute to the positive dynamics of the educational reform aimed at improving educational realities. The before mentioned issues constituted the purpose of the article and outlined the substantive content of its scientific objectives. A set of scientific and pedagogical methods, mainly of a theoretical level, was used to solve the outlined tasks: analysis, systematisation, generalisation, specification, modelling. It is noted that the scientific understanding of the pedagogical heritage of O. Dukhnovych creates an opportunity to understand the regularities of the gradual development of a corresponding pedagogical phenomenon better, for example of the ones the totality of which are concentrated in the problematic field of domestic education now – enhancement of the personal and professional mission

² Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of Pedagogical Faculty at the Izmil State University of Humanities

of the pedagogue as “an agent of changes”, which (according to O. Dukhnovych) is “the greatest artist” from the perspective of “Pedagogy as an art”; enrichment of the national content of education through the imperative of teaching students in their native language; recognition of the basic importance of education as the general purpose of school and family as well as the meaning of education; full implementation of the conformity-to-nature principle to acquire “the joy of knowledge” by the child regardless of his / her educational needs. Reference is made to the context of O. Dukhnovych’s pedagogical paradigm with regard to solving the problems of small schools (in particular through the participation of village communities), bullying (in particular through stimulating public opinion). The historical and pedagogical provisions on the “substantiality” of any reform that correlates with “internal spiritual reform” are recognised as significant. Special attention is paid to the interpretation of the empirical data of the psychologists who characterise the involvement of modern pedagogues in innovations and actualise the historical and pedagogical heritage of O. Dukhnovych.

Keywords: pedagogical heritage of O. V. Dukhnovych, Pedagogy as an art, teacher as the greatest artist, love for people, school adviser.

References

- Bityutskaya, Ye.V., & Bazarov, T.Yu. (2019). Osobennosti vospriyatiya zhiznennykh sobyitiy lyud'mi s razlichnymi predpochitayemyimi stilyami reagirovaniya na izmeneniya [Peculiarities of perception of life events by people with different preferred styles of reaction to changes]. *Voprosy psikhologii – Questions of psychology*. Vols. 3, pp. S. 94-106 [in Russian].
- Bondar, T.I. (2018). *Inklyuzivna osvita v SSHA i Kanadi: tendentsiyi rozvytku [Inclusive education in the USA and Canada: development trends]*. Cherkasy [in Ukrainian].
- Chernova, E., & Reznichenko, A. (2019). Uprovadzhennya inklyuzivnoyi osvity v umovakh NUSH [Introduction of inclusive education in the conditions of NUS]. *Dytyna z osoblyvyymi potrebamy – Child with special needs*. Vols 11. pp. 2-5 [in Ukrainian].
- Dukhnovych, O.V. (1857). *Narodna pedahohiya v pol'zu uchylshch i uchyteley sel's'kykh [Folk pedagogy in favor of schools and rural teachers]*. L'viv [in Ukrainian].
- Dukhnovych, O.V. (2011). *Khrestomatiya z istoriyi pedahohiky [Textbook on the history of pedagogy]*. Kharkiv: KHNADU, pp. 55-57 [in Ukrainian].
- Dukhnovych, O.V. (2005). *Ukrayins'ka pedahohika v personaliyakh [Ukrainian pedagogy in personalities]*. Ed. O.B. Sukhomlinskaya. – K: Lybid', pp. 267-275 [in Ukrainian].
- Kanibolots'ka, M. (2020). Vidchuttya prychnosti vchyteliv yak peredumova uspishnosti osvitynoyi reformy [The feeling of teacher involvement as a prerequisite for the success of educational reform]. *Nauka i osvita – Science and Education*. Vols. 2, pp. 38-43 [in Ukrainian].
- Kichuk, N. (2016). Interactive Technologies of Mentality Formation of Students of Izmail State University for Humanities. *Jornal of Danubian: Studies and Research*. Vols. 6, №1, pp 67-69 [in English].
- Krat, L. (2020). Zakhystyty dytyachu dumku [Protect children's opinion]. *Pochatkova shkola – Primary school*. Vols 1, pp. 55-57 [in Ukrainian].
- Ushyns'kyy, K.D. (1954). *Tvory v 6 tomakh [Works in 6 Issues]*. Ed. H.S. Kostyuk, S.KH. Chavdarov. Kyiv [in Ukrainian].
- Vyshnevs'kyy, O. (2016). *Pedahohichni pohlyady Ivana Franka na tli reformy suchasnoyi ukrayins'koyi osvity [Pedagogical views of Ivan Franko against the background of the reform of modern Ukrainian education]*. Drohobych [in Ukrainian].

Accepted: September 11, 2020

